

LBRIS

We know
books

*Colecția Quaestio este coordonată de
Alin Sebastian Tat*

Communio 39 (Fall 2012). © 2012 by
Communio: International Catholic Review
© Galaxia Gutenberg, 2023, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
WALKER, ADRIAN
Creștinul și moartea/ Adrian Walker; Târgu-Lăpuș;
Galaxia Gutenberg, 2023
Trad. din lb. engleză de Irina-Monica Baron;
ISBN 978-630-6586-11-0
2

Editura Galaxia Gutenberg
435600 Târgu-Lăpuș, str. Florilor nr. 11
Tel: 0723-377599, 0733-979383
E-mail: contact@galaxiagutenberg.ro

PRINTED IN ROMANIA

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

**Adrian Walker • David Crawford
Ruth Ashfield • Patricia Snow**

Creștinul și moartea

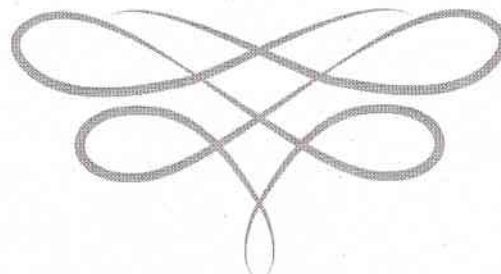
Traducerea din limba engleză de
Irina-Monica Bazon

Galaxia
Gutenberg
2023

Cuprins

Cuvânt înainte	7
1. <i>Singulariter in spe constituisti me</i> . Despre atitudinea creștină cu privire la moarte	11
Adrian J. Walker	
2. Evanghelia vieții și integritatea morții	31
David S. Crawford	
3. Darul persoanei aflate pe moarte	57
Ruth Ashfield	
4. Trupul și înmormântarea creștină: problema incinerării	83
Patricia Snow	

1

*Singulariter in spe constituisti me¹***Despre atitudinea creștină cu privire
la moarte****Adrian J. Walker**

1 Titlul este un citat din Ps 4:10, pe care îl redau astfel: „Tu, Doamne, mai cu seamă pe nădejde m-ai întemeiat”. Aceasta și toate traducerea care urmează îmi aparțin.

Vreau să mulțumesc lui Michelle Borrás, Stratford Caldecott, Conor Cunningham și Francescăi Aran Murphy pentru comentariile și criticile lor utile pe marginea ciornelor anterioare ale acestei lucrări.

„Domnul Înviat a umplut moartea, în mod biruitor, cu singura substanță și inteligibilitate pe care o poate avea aceasta: cu El însuși.”

Biruința lui Hristos asupra morții este fundamentul întregii doctrine a Bisericii, a cărei învățătură este zadarnică dacă Domnul nu a înviat cu adevărat din morți (cf. 1 Cor 15:17). În mod similar, Biserica trebuie să se îndrepte către Cel Înviat pentru a-i denunța pe „stăpânitorii întunericului acestui veac” (Efeseni 6:12) – ce se mențin în umbră –, pentru a dezvălui unitatea ascunsă care stă la baza comportamentului (aparent) contradictoriu manifestat în societățile noastre secularizate, care fug de moarte alegând-o (cf. eutanasia) și aleg moartea fugind de ea (cf. „tratamentele agresive” menite să prelungească viața cu orice preț). Desigur, din moment ce Biserica este chemată să demaște aceste contradicții tocmai pentru a le vindeca, ea trebuie să fie mereu pregătită să dea „socoteală despre nădejdea” (1 Petru 3:15) pe care este întemeiată. Tocmai încrederea ei în biruința lui Hristos cere ca ea (prin teologii și filosofii ei) să se gândească la moarte și să facă acest lucru fără să manifeste mai puțină seriozitate și mai puțin umor decât Socrate în *Phaidon*.² Poate speranța cu adevărat să treacă testul morții sau moartea pune capăt oricărei speranțe?³

² Pentru a vedea moartea așa cum este (și cum nu este), avem nevoie de o luciditate care nici nu banalizează, nici nu exaltă moartea

„Binecuvântat fie Dumnezeu și Tatăl Domnului nostru Isus Hristos, Care, după mare mila Sa, prin învierea lui Isus Cristos din morți, ne-a născut din nou spre nădejde vie” (1 Petru 1: 3). Binecuvântarea fierbinte a lui Petru ne amintește că primul și ultimul nostru cuvânt cu privire la moarte nu poate fi decât Cristos, care, „cu moartea pe moarte călcând”⁴, a biruit puterea ei nu doar asupra credinciosului luat individual, ci și asupra întregii Creații. Biruința pascală a lui Cristos a extins stăpânirea Sa asupra întregii materii: „Eu sunt Cel dintâi și Cel de pe urmă și Cel ce sunt Viu. Am fost mort, și, iată, sunt viu, în vecii vecilor, și am cheile morții și ale iadului.” (Apocalipsa 1: 18-19). Prin urmare, care este atitudinea creștinului cu privire la moarte?⁵

și care, mai presus de orice, refuză să se lase în vreun fel supusă de ea. Putem învăța această luciditate în primul rând de la sfinți, care și-au păstrat simțul umorului până la sfârșit, precum Thomas Morus: „Fără îndoială, nu are nimic din pacientul isteric. Dă cea mai clară dovadă de sănătate, are capacitatea de a recunoaște o glumă și chiar de a accepta o ironie la adresa propriei lor persoane”- chiar și atunci când urcă pe eșafod. Citatul este din a doua predică despre Sfântul Thomas Morus în *Ronald Knox. Pastoral and Occasional Sermons*, ed. Philip Caraman, S.J. (San Francisco: Ignatius Press, 2002), p. 747.

- 3 Deși ne vom concentra asupra morții umane, nu trebuie să uităm că omul are în comun cu toate celelalte creaturi natura muritoare. Meditația cu privire la *analogia mortis* – la similitudinile și, în același timp, diferențele dintre moartea umană și cea a celorlalte viețuitoare – va trebui abordată cu o altă ocazie.
- 4 Citat din troparul citit de Paști din Liturgia Sfântului Ioan Hrisostom.
- 5 În paginile următoare, mă voi concentra asupra creștinului luat individual, dar nu trebuie să uităm că el nădăjduiește tocmai ca mădular al Trupului lui Cristos. Totuși, Biserica poate fi Subiectul/temeiul principal al nădejzii creștine numai fiindcă,

„Tu, Domine, singulariter in spe constituisti me” (Psalmi 4:10) („Doamne, îndeosebi întru nădejde m-ai așezat”): Nădejdea „singulară” creștină implică acceptare deplină de către om a sfârșitului pe care voința divină i-l hărăzește. Să ne amintim exemplul martirului, care nici nu fuge de moarte, nici nu o atrage prin suicid, ci o acceptă din iubire pentru Dumnezeu. Desigur, martirul știe că moartea în sine nu este un lucru de dorit. Dar știe și că voința divină este prin excelență mereu mai de dorit decât orice lucru pe care l-ar putea dori separat de această voință – inclusiv, după caz, faptul de a continua să existe în această lume. Am putea spune că martirul este încarnarea distincției dintre frica firească de moarte și refuzul laș al acesteia, dar și a distincției dintre curajul adevărat și pura nesăbuintă.⁶ Desigur, în spatele martirului creștin stă

prin Fecioara Maria, ea face parte deja din Obiectul/scopul nădejzii. Fecioara Mamă este *spes nostra*, care încarnează perfect „speranța” noastră în măsura în care ea încarnează perfect și ținta nădejzii noastre. În sfârșit, trebuie să avem în vedere și faptul că amploarea nădejzii creștine este în legătură cu amploarea universală a Învierii Domnului, care îl marchează nu numai pe fiecare om, ci pe fiecare entitate cosmică în esența ei.

- 6 Acestea fiind spuse, Balthasar face o distincție corectă între aceste două forme de frică de moarte și ceea ce el numește „angoasă”. Prin termenul „angoasă”, care, desigur, nu este neobișnuit pentru el, Balthasar se referă la tulburarea care îl cuprinde pe om atunci când întrezărește neantul din care a fost inițial chemat la existență – dar, în următorul moment, omul îl reifică, transformându-l (în închipuirea lui) într-un obiect pe care îl contemplă fără să reflecteze la bunătatea Creatorului. În *concreto*, susține Balthasar, această angoasă este un rod al păcatului originar, din care doar „angoasa răscumpărătoare” a lui Cristos ne poate elibera. Despre toate aceste aspecte, vezi Hans Urs von Balthasar, *Der Christ und die Angst* (Einsiedeln-Trier: Johannes Verlag, 1989).

Domnul însuși, Care, în grădina Ghetsimani, acceptă de bunăvoie „paharul” din iubire pentru Tatăl Său.⁷

Să mergem un pas mai departe: ca moștenitor și consumator a ceea ce (cu riscul unei simplificări excesive) propun să numim „înțelepciunea păgână”, creștinul cultivă cea mai acută luciditate cu privire la împletirea ciudată dintre viață și moarte în condiția umană curentă. Din același motiv, el știe că valoarea vieții umane nu este dată *simpliciter* nici de cantitate (sau pur și simplu de lungimea ei), nici de așa-zisa „calitate” (în special atunci când este înțeleasă în termeni hedoniști), ci de ceea ce o face împlinită.⁸ Într-adevăr, creștinul materializează această înțelepciune păgână chiar (sau poate mai ales) prin conștientizarea faptului că, pentru o viață împlinită, este nevoie de sacrificiu. În acest sens, creștinul trebuie să fie un critic acerb al lumii utopice burgheze dominante, un monstru total nereligios/ nepăgân, incapabil să dea viață (cf. contracepție) deoarece nu poate sau nu vrea să accepte cât de profund este legată rodnicia existenței noastre de o anumită acceptare (sacrificială) a morții.

Deși creștinul este chemat să adopte singura atitudine pe deplin realistă cu privire la moarte, nu trebuie să uităm că principala sa misiune este să răspândească încrederea

7 Pentru un comentariu clasic despre supunerea umană deplină a lui Cristos față de voia Tatălui, manifestând ascultare de bunăvoie în fața fricii naturale de moarte (opusă lașității iraționale), vezi Maxim Mărturisitorul, *Opusculum* 6, tradus sub titlul „Libertatea umană ca pivot al iconomiei providențiale”, în *Communio: International Catholic Review* 29 (toamna anului 2002), pp. 603-605.

8 Pentru o expunere modernă în favoarea acestei înțelepciuni păgâne despre viața ca împlinire, vezi „Quantity versus Form”, în Wendell Berry, *The Way of Ignorance: And Other Essays* (Washington, DC: Shoemaker and Hoard, 2005), pp. 81-91.

în biruința cosmică al lui Cristos asupra morții (cf. Romani 8: 18–24) și să-și asume atitudinea aproape sfidătoare a Apostolului: „Moartea a fost înghițită de biruință! Unde îți este, moarte, biruința ta? Unde îți este, moarte, boldul tău?” (1 Cor 15: 54–55). Dar, dacă Domnul Răstignit și Înviat a făcut ca „deșertăciunea” morții (*mataiotês*: cf. Romani 8:20) să nu mai aibă nicio putere asupra noastră, cum pot creștinii să ia totuși moartea suficient de în serios pentru a fi „realiști” cu privire la ea? Nu este oare ceea ce am numit drept împlinirea creștină a înțelepciunii păgâne de fapt o trădare a Evangheliei?

Cuvintele sfidătoare pauline citate reprezintă o profecție a ceea ce se va întâmpla „când acest (trup) stricăcios se va îmbrăca în néstricăciune și acest (trup) muritor se va îmbrăca în nemurire” (1 Cor 15:54). Totuși, profecția lui Pavel se bazează pe un fapt care deja s-a petrecut: Domnul Înviat a dat deja la iveală deșertăciunea morții odată pentru totdeauna și, chiar mai mult decât atât, El a umplut deja acest vid al morții cu (hiper)substanța autodăruirii Sale euharistice. Urmarea este că putem trăi moartea noastră pământească cu un sens schimbat: ea nu mai este (pur și simplu) o „dovadă a împotrivirii față de cei mândri”⁹, ci (în primul rând) și o dovadă a dependenței noastre față de Dumnezeu, ca ființe create. Biruința lui Cristos asupra morții nu ne scutește de moarte, ci o transformă – oricât ar fi de cumplită sau de dezgustătoare –, în șansa de a recunoaște adevărul eliberator despre totala noastră nimicnicie în afara Lui (cf. Ioan 1:2–4).¹⁰

9 Fericitul Augustin, *Confessions*, I, 1.

10 Această idee este în perfectă concordanță cu respingerea fermă a lozincii „moarte cu demnitate”, care exprimă, de fapt, refuzul adevăratei demnități a persoanei (aflată pe moarte). În mod tainic, această demnitate este inseparabilă de smerenia pe care ne-o impune pasivitatea radicală a morții.

Domnul însuși, Care, în grădina Ghetsimani, acceptă de bunăvoie „paharul” din iubire pentru Tatăl Său.⁷

Să mergem un pas mai departe: ca moștenitor și consumator a ceea ce (cu riscul unei simplificări excesive) propun să numim „înțelepciunea păgână”, creștinul cultivă cea mai acută luciditate cu privire la împletirea ciudată dintre viață și moarte în condiția umană curentă. Din același motiv, el știe că valoarea vieții umane nu este dată *simpliciter* nici de cantitate (sau pur și simplu de lungimea ei), nici de așa-zisa „calitate” (în special atunci când este înțeleasă în termeni hedoniști), ci de ceea ce o face împlinită.⁸ Într-adevăr, creștinul materializează această înțelepciune păgână chiar (sau poate mai ales) prin conștientizarea faptului că, pentru o viață împlinită, este nevoie de sacrificiu. În acest sens, creștinul trebuie să fie un critic acerb al lumii utopice burgheze dominante, un monstru total nereligios/ nepăgân, incapabil să dea viață (cf. contracepție) deoarece nu poate sau nu vrea să accepte cât de profund este legată rodnicia existenței noastre de o anumită acceptare (sacrificială) a morții.

Deși creștinul este chemat să adopte singura atitudine pe deplin realistă cu privire la moarte, nu trebuie să uităm că principala sa misiune este să răspândească încrederea

7 Pentru un comentariu clasic despre supunerea umană deplină a lui Cristos față de voia Tatălui, manifestând ascultare de bunăvoie în fața fricii naturale de moarte (opusă lașității iraționale), vezi Maxim Mărturisitorul, *Opusculum* 6, tradus sub titlul „Libertatea umană ca pivot al economiei providențiale”, în *Communio: International Catholic Review* 29 (toamna anului 2002), pp. 603-605.

8 Pentru o expunere modernă în favoarea acestei înțelepciuni păgâne despre viața ca împlinire, vezi „Quantity versus Form”, în Wendell Berry, *The Way of Ignorance: And Other Essays* (Washington, DC: Shoemaker and Hoard, 2005), pp. 81-91.

în biruința cosmică al lui Cristos asupra morții (cf. Romani 8: 18–24) și să-și asume atitudinea aproape sfidătoare a Apostolului: „Moartea a fost înghițită de biruință! Unde îți este, moarte, biruința ta? Unde îți este, moarte, boldul tău?” (1 Cor 15: 54–55). Dar, dacă Domnul Răstignit și Înviat a făcut ca „deșertăciunea” morții (*mataiotês*: cf. Romani 8:20) să nu mai aibă nicio putere asupra noastră, cum pot creștinii să ia totuși moartea suficient de în serios pentru a fi „realiști” cu privire la ea? Nu este oare ceea ce am numit drept împlinirea creștină a înțelepciunii păgâne de fapt o trădare a Evangheliei?

Cuvintele sfidătoare pauline citate reprezintă o profecție a ceea ce se va întâmpla „când acest (trup) stricăcios se va îmbrăca în nestrăciune și acest (trup) muritor se va îmbrăca în nemurire” (1 Cor 15:54). Totuși, profecția lui Pavel se bazează pe un fapt care deja s-a petrecut: Domnul Înviat a dat deja la iveală deșertăciunea morții odată pentru totdeauna și, chiar mai mult decât atât, El a umplut deja acest vid al morții cu (hiper)substanța autodăruirii Sale euharistice. Urmarea este că putem trăi moartea noastră pământească cu un sens schimbat: ea nu mai este (pur și simplu) o „dovadă a împotrivirii față de cei mândri”⁹, ci (în primul rând) și o dovadă a dependenței noastre față de Dumnezeu, ca ființe create. Biruința lui Cristos asupra morții nu ne scutește de moarte, ci o transformă – oricât ar fi de cumplită sau de dezgustătoare –, în șansa de a recunoaște adevărul eliberator despre totala noastră nimicnicie în afara Lui (cf. Ioan 1:2–4).¹⁰

9 Fericitul Augustin, *Confessions*, I, 1.

10 Această idee este în perfectă concordanță cu respingerea fermă a lozincii „moarte cu demnitate”, care exprimă, de fapt, refuzul adevăratei demnități a persoanei (aflate pe moarte). În mod tainic, această demnitate este inseparabilă de smerenia pe care ne-o impune pasivitatea radicală a morții.

Desigur, moartea post-Cădere este în primul rând o pedeapsă pentru păcat, dar în această pedeapsă dreaptă se ascunde deja o milă tămăduitoare, o ocazie de a ne veni în fire, de a ne trezi din iluzia pierzătoare a autonomiei noastre față de Dumnezeu, iluzia lui „a fi ca Dumnezeu”. Pe Cruce, Cristos își asumă această șansă în numele nostru (dar cu prețul părăsirii de către Dumnezeu). Procedând astfel, El oferă răspunsul „Da” pe care îl va oferi păcătosul căit care acceptă medicamentul amar al milei divine și, în acest mod, convertește consimțământul păcătosului în „Da”-ul ființei răscumpărate, care recunoaște dependența sa de Dumnezeu. Este adevărat că nu putem să ne asumăm acest „Da” fără a trece prin durere, dar suferința noastră este în mod tainic transfigurată, reprezintă deja durerile nașterii unui om nou din omul cel vechi. Astfel, transformarea supranaturală de către Cristos a morții în sacramentul vieții veșnice presupune ..ca rod și ca o condiție preexistentă subordonată ...transformarea ei într-o *confessio* prin care ne împlinim menirea ca oameni predându-ne înapoi în mâinile Creatorului pe care L-am refuzat odinioară în Rai.¹¹

11 Desigur, datorită influenței permanente a sufletului asupra trupului, chiar și o persoană total inconștientă rămâne prezentă în și la propria sa stare muribundă. În fond, această lipsă de conștiință poate exprima cel mai profund adevăr despre persoana sa, și anume că el nu își aparține total sieși, nici în viață, nici în moarte, ci lui Dumnezeu. A *fortiori*, o viață modelată de dragostea conștientizată a lui Dumnezeu continuă să radieze lumină chiar și într-o moarte suferită în stare de inconștiență, a cărei pasivitate extremă dezvăluie, de fapt, ceea ce a fost întotdeauna această iubire care transformă viața. Căci dragostea lui Dumnezeu nu înseamnă doar a te lăsa, ci și a fi luat (de fapt, a fi fost luat) în mâinile Creatorului, în a Căruî îmbrățișare cuprinzătoare dăruirea noastră de sine se împlinește

Nădejdea creștină presupune încrederea că Învierea lui Cristos a transfigurat moartea noastră pământească în poartă spre o stare de desăvârșire în lumea incoruptibilă cerească, o stare de desăvârșire nebănuită/pe care nu o putem bănuși pe pământ. Dar speră creștinul să dobândească această stare radiantă de desăvârșire doar pentru el? Sau nădăjduiește să o dobândească toți oamenii care poartă aceeași fire, pe care Dumnezeu vrea să o îmbrace în slavă? Dacă, împreună cu Balthasar și de Lubac, optăm pentru această ultimă posibilitate, nu urmează oare că, în mod conștient sau inconștient, moartea creștinilor constituie un fapt (sau o pătimire) de o semnificație universală, o imitare a morții Domnului, care „a gustat moartea pentru fiecare om” (Evrei 2:9)? Un răspuns afirmativ la această întrebare presupune, de asemenea, că moartea creștinilor recapitulează oarecum moartea celor mai buni reprezentanți necreștini ai umanității, a căror „înțelepciune păgână” despre moarte se dovedește astfel a reprezenta (într-un sens analog al cuvântului) un clarobscur „profetic”, un întuneric iluminat însă de lumina Învierii care se întrezărește în întuneric. În mod paradoxal însă, creștinul trăiește împlinirea profeției în termenii ei primari. El nu exclude întrepătrunderea pământească dintre moarte și viață, ci o trăiește cu o nouă intensitate a cărei forță îl face deseori mai *slab* decât marii păgâni a căror „înțelepciune” trebuie să o îplinească „nebulia” lui (cf. 1 Cor 1:21):

„Și avem comoara aceasta în vase de lut, ca să se învedereze că puterea covârșitoare este a lui Dumnezeu și nu de la noi, în toate pătîmind necaz, dar nefiind striviți; lipsiți fiind, dar nu deznădăjduiți; prizoniți fiind, dar nu părăsiți; doborâți, dar nu nimiciți; purtând totdeauna în

dincolo de sfârșitul tuturor posibilităților noastre ca ființe conștiente.

trup omorârea lui Isus, pentru că și viața lui Isus să se arate în trupul nostru. Căci pururea noi cei vii suntem dați spre moarte pentru Isus, ca și viața lui Isus să se arate în trupul nostru cel muritor. Astfel că în noi lucrează moartea, iar în voi viața.” (2 Corinteni 4: 7-12).¹²

Abia ce am reușit să răspundem la o obiecție (la care ne vom întoarce mai târziu), că suntem puși imediat în fața alteia: cine ar trebui să beneficieze de fapt de „transfigurarea morții” de către Cristos? Chiar admitând că ea ar trebui să fie în beneficiul persoanei muribunde, cum ar putea să fie oare în beneficiul unei persoane deja moarte? De bună seamă, moartea nu este o *energeia* în sine, ci, mai curând, o privare de *energeia* pe care o numim „a fi în viață”. Mai mult, moartea nu este o privare obișnuită: în timp ce aceasta din urmă este „inerentă” unui subiect, prima presupune sfârșitul chiar al subiectului în care *ex hypothesi* ar trebui să rezide pentru ca ideea de „a fi mort” să se susțină. Firește, viața în sine poate rămâne, în mod triumfător, imună la moarte, dar „ființele vii” individuale (cel puțin, cele fizice) își pierd, în cele din urmă,

12 În loc să caute să înlocuiască înțelepciunea păgână cu privire la moarte, creștinul admite recunoșcător rolul de neînlocuit al acesteia sub pronia lui Dumnezeu, la fel cum Dante a acceptat cu recunoștință călăuzirea indispensabilă din partea lui Virgil către paradisul pământesc. Cine, în fond, l-ar putea depăși pe Socrate ca maestru al mirării aporetice în fața morții ca amestec de familiar și necunoscut? Dar creștinul nu trebuie să încerce să depășească înțelepciunea păgână pentru a demonstra „singularitatea” nădejzii sale; el trebuie doar să-i recitească învățătura fără distorsionările hermeneutice pe care chiar și cei mai înțelepți păgâni le săvârșeau atâta timp cât considerau că moartea este un inevitabil „fapt al vieții”. „Speranța singulară” prin care creștinul moștenește și împlinește înțelepciunea păgână constă în încrederea lui, asemănătoare celei a unui prunc, în biruința lui Cristos asupra morții.

stăpânirea asupra ființei, care „pentru ele” înseamnă „a fi în viață”.¹³ Oare nu dezvăluie aceste considerații faptul că „morții” de fapt nu mai există și că nu putem înțelege *ad litteram* ideea de „a fi mort”, fiindcă astfel există pericolul unei încercări prostești a unei ipostatizieri imposibile a ceea ce este, de fapt, încetarea a însuși ipostasului uman? Dar asta nu e totul: dacă morții nu mai există – asta înseamnă, până la urmă, „a fi morți” –, cum mai pot ei beneficia în vreun fel de „transfigurarea morții” de către Cristos? Oare nu este așa-numita „transfigurare” doar o poveste fictivă religioasă, un „anestezic” religios pe care l-am inventat pentru a ne atenua frica de moarte pe care va trebui să o îndurăm oricum?

Un răspuns satisfăcător la această obiecție ar necesita o expunere completă a antropologiei aristotelic-tomiste. Având în vedere spațiul limitat, nu pot decât să ofer o schiță, la modul cel mai general, a acesteia. În următorul paragraf, doar voi prezenta laconic, fără a intra în detalii, câteva afirmații esențiale pe care se va baza discuția din paragrafele următoare.

Omul, în calitatea sa de trup viu rațional, trebuie să fie menținut în ființă de un suflet rațional, inteligent. Desigur, sufletul omului este distinct de corpul său așa cum un act este distinct de procesele care îl generează. Dar, având în vedere că intelectul uman are capacitatea de acțiune independent și creativ în raport cu materia, devine un lucru cert că sufletul uman poate continua să existe chiar dacă trupul moare.¹⁴ Prin urmare, Biserica are dreptate să definească moartea omului ca „separare” a sufletului de trup,

13 Aristotle, *De Anima*, II, 4: 415b13.

14 Este important să reținem însă că același suflet care, ca intelect, transcende universul fizic este, ca formă a corpului uman, *telosul* în ierarhia cosmică în care este structurată lumea materială.